

Biró Tamás:

Bibliai héber szintaxis tankönyv

(még erősen alakulófélben)

Tartalom

Tartalom	1
Bevezetés.....	3
Miről szól ez a tankönyv?.....	3
A könyv felépítése: dobozok és színek.....	4
A tankönyv felépítéséről: a tükrözött osztályterem.....	5
A bibliai idézetek fordításairól	6
1A. Mi a szintaxis?.....	7
Feladat:	8
1B. Mi a szintaxis, és miért tanuljuk?	10
Mi a mondat?.....	10
A mondat (szintaxis) mint a nyelvészet egyik ága	11
A szavaktól a mondatig	13
A fejezetet előkészítő anyagban és a fejezetben tárgyalt legfontosabb gondolatok:	15
Fontos szakkifejezések:	15
2A. Szórend és egyeztetés	16
Feladat:	16
2B. A szintaxis építőkövei: szórend és egyeztetés	17
Egyeztetés.....	18
Szórend.....	22
A fejezetet előkészítő anyagban és a fejezetben tárgyalt legfontosabb gondolatok:	24
Fontos szakkifejezések:	24
2.3. Szórend	24
3A. A főnévi csoport	28
A főnévi csoport	28
A melléknév mondattani funkciói	29
A határozott névelő mondattani funkciói	29
A feladat	31
3B. A főnévi csoport	32
A főnévi csoport	33

Bevezetés

Vonzatok, bővítmények.....	34
Az értelmező.....	34
Fejek és bővítményeik.....	34
A szintaxis építőkövei: összefoglalás.....	35
PP: a prepozíciós (előjárós) csoport.....	36
4B. Esetek.....	38
Esetek: egy régi nyelvtani fogalom újragondolva.....	38
Fogalmi és tematikus szerepek: a morfológiai esetek és a szintaktikai mondatrészek megfelelői a szemantikában.....	40
Esetek a bibliai héber nyelvtanokban.....	44
A nominativus.....	45
Az accusativus.....	48
A genitivus.....	51
Fogalmak.....	52
4C. Az archaikus esetek maradványairól.....	54
5A. A constructus-os szerkezet és a birtoklás kifejezése.....	55
5B. A constructus-os szerkezet és a birtoklás kifejezése.....	56
6A. Az igei csoport; az ige és vonzatai.....	57
6B. Az igei csoport; az ige és vonzatai.....	58
7A. Az egyszerű mondat alapszórendje és annak variációi.....	60
7B. Az egyszerű mondat alapszórendje és annak variációi, szervetlen mondatrészek.....	62
8B. Igeidő, igemód, igeaspektus; igei láncolatok.....	72
9A. Az ige szemantikája: mód, idő aspektus.....	73
9B. Az ige törzsek szemantikája: Derivációs morfológia és akcióminőség.....	78
10. Non-finit igealakok.....	86
11A. Alárendelt mellékmondatok.....	87
Bevezetés.....	87
Alá- és mellérendelések kötőszói.....	87
Kötőszó nélküli alárendelések.....	91
Feladat:.....	91
11B. Mellérendelések, alárendelések.....	92
12. További mondatfajták.....	100
Szintaxis feladatgyűjtemény.....	102

Bevezetés

Miről szól ez a tankönyv?

Egy középfaladó bibliai héber tankönyv több irányba is továbbléphet a standard bibliai héber nyelvkönyvekhez képest. Utóbbiak bevezetik a hallgatót a bibliai héber alapjaiba: az olvasásba, a hangtanba (fonológiába) és az alaktanba (morfológiába). A hallgató elsajátítja a névszói és igei morfológiát, a hét ige-törzset, a szabályos, a gutturális és a rendhagyó igék különböző csoportjait. Hogyan tovább?

Egy **középfaladó** tankönyv ehhez képest elmélyedhet egyes nyelvtani jelenségek finomságaiban, ritkán előforduló speciális eseteket, rendhagyó alakokat is bemutatva. Egy másik lehetőség a nyelv történetiségének, a diakrón szemléletnek a beemelése a nyelvtan tárgyalásába: a középfaladó hallgató megismeri a bibliai héber nyelv egyes korszakait, a Héber Biblia nyelvi rétegeit, betekintést kap a történeti és komparatív sémi nyelvészetbe, megérti a korábban tanult jelenségek nyelvtörténeti okait.¹ Középfaladó szinten fejleszthetőek a hallgató nyelvi kompetenciái is, a szókincs és a szövegértés, ha fokozatosan egyre nehezebb és különböző műfajú szövegeket olvas. (Az ELTE-n ezt a célt szolgálják a szövegolvasási órák, és általában nem használunk didaktikailag összeállított szöveggyűjteményeket.²) Más irányba is fejleszthetők a tanuló kompetenciái, például pontozatlan (qumráni vagy epigrafikus) szövegek olvasásával, vagy a lejnolásra (liturgiai kontextusban a kantillációs jegyekre is odafigyelő, pontozatlan tekeresből történő Tóra-olvasásra) való felkészítéssel.

A mi tankönyvünk megint más irányt választ: bevezeti az olvasót a bibliai héber nyelv mondatnába (szintaxisába). A betűk és a hangok (ortográfia, fonológia), majd a szavak (morfológia) szintjénél „magasabban” található (vö. az 1B fejezettel) nyelvi jelenségeket, a szókapcsolatok és a mondatok szintjét ismerjük meg az elsőéves tanulmányoknál alaposabb és szisztematikusabb formában. Ilyen jelenség például a szórend és az egyeztetés. Még magasabb nyelvi szinteket vizsgál a szövegnyelvészet, a diskurzuselemzés, és ide sorolhatók egyes irodalmi elemzési módszerek is – ezek megismertetése más órák (bibliatudomány, irodalomtörténet, szövegolvasások) feladata.

A **szintaxis** tehát a **nyelvi jel** alakjával (a jelölővel) foglalkozik, akárcsak a hangtan és az alaktan. Ezzel szemben a **szemantika** a nyelvi jel jelentését (a jelöltet) elemzi. Mivel alak és jelentés szorosan összekapcsolódik egy nyelv elsajátítása során, ezért már a morfológia kapcsán is együtt mutatják be a tankönyvek egy-egy nyelvtani alak (például *pluralis*, *perfectum*, *hitpael*) hangtani-formai jellemzőit és az adott alak jelentését. Hasonlóképpen, tankönyvünk sem a szó szűkebb, modernebb értelmében kezeli a szintaxis fogalmát, hanem a mondattani jelenségeket eszközöknek tekinti, amelyek egy-egy jelentés kifejezését teszik lehetővé a szerző számára. És fordítva, a Biblia legtöbb olvasója azért elemez egy-egy mondatot, hogy annak a jelentését feltárja. Tankönyvünk mégis modernebb számos, az elmúlt évtizedekben megjelent bibliai héber szintaxis tankönyvénél, amelyek jelentős terjedelemben a morfológiai jelenségek szemantikai vetületeit tárgyalják, nem pedig valódi mondattant.³ Remélhetőleg az olvasó kap olyan háttérrel, amellyel el tudja kezdeni olvasni mind a – szakterületén megkerülhetetlen – hagyományosabb szakirodalmat, mind a kortárs nyelvészeti megközelítésekre épülő legújabb tanulmányokat.⁴

¹ Ebbe a kategóriába sorolható Eric D. Raymond, *Intermediate Biblical Hebrew Grammar: A Student's Guide to Phonology and Morphology* (SBL Press, 2017). A könyv a bibliai korban használt nyelvre összpontosít, és megkülönbözteti azt a kezdő kurzuson oktatót, a modern izraelihez közelítő módon kiejtett maszoréta hébertől.

² Ilyen jellegű gyűjtemény például Ehusd Ben Zvi, Maxine Hancock és Richard A. Beinert, *Readings in Biblical Hebrew: An Intermediate Textbook* (Yale University Press: New Haven és London, 1993).

³ Példa erre az a két könyv, amelyre nagyon gyakran fogunk támaszkodni: Michael Patrick O'Connor és Bruce Waltke, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax* (Eisenbrauns, 1990); valamint Bill T. Arnold és John H. Choi, *A Guide to Biblical Hebrew Syntax* (Cambridge University Press, 1. kiadás: 2003, 2. kiadás: 2018).

⁴ A 2010-es években új lendületet vett a bibliai héber mondatn kutatása, és egyre több olyan tanulmány születik, amelyek kortárs elméleti nyelvészeti megközelítéseket használnak. Több konferencia mellett példa a *Journal of Semitics* c. folyóirat anaforákról szóló tematikus száma is, 2019-ben (vol. 28, no. 2).

Tankönyvünk három célt tűz ki maga elé. Egyrészt *bevezet bizonyos általános nyelvészeti fogalmakat*. Részben az iskolai nyelvtanra fogunk támaszkodni, részben viszont felül fogjuk azt írni. Olyan nézőpontot fogunk használni, amely egy lépéssel közelebb visz azokhoz a felfogásokhoz, fogalmakhoz, terminológiához, amelyek az angol nyelvű szakirodalom megértéséhez szükségesek, akár hagyományos, akár modern nyelvészeti keretben született szakirodalom kerül a kezünkbe. Ugyanis egyrészt az angolszász iskolai nyelvtani hagyomány eleve eltér a magyarországitól; másrészt a héber hagyományos nyelvtanok szintén kialakították a maguk fogalmait; harmadrészt pedig a modern nyelvészetben számos új elmélet született – és még több fog születni a következő évtizedekben, a még csak az iskolapadban ülő jövőbeli kutatók tudományos karrierje során. Emiatt a három ok miatt a magyarországi hebraistának el kell szakadnia az általános iskolában elsajátított fogalmaktól, meg kell ismernie eltérő nézőpontokat, és leginkább azt a készséget kell elsajátítania, hogy újabb és újabb – a szerző által explicit módon gyakran nem is bemutatott – fogalmi keretekben írt műveket hogyan tud megérteni.

A tankönyv második célja *a bibliai héber leíró mondattanának az összefoglalása*. Ellentétben a viszonylag jól megragadható fonológiával és morfológiával, egy-egy nyelv szintaxisa meglehetősen diffúz terület, az adatok és jelenségek kimerítő bemutatására nincs igazán lehetőség. Különösképp nem egy másik két cél is maga elé kitűző középaladó tankönyvben. Így ez a jegyzet is csak az alapvető, az érdekes és a nehéz jelenségek bemutatására szorítkozhat annak érdekében, hogy a *talmid hakham*, akárcsak a jó pap, önállóan folytathassa tovább ezen a téren is a tanulmányait.

A harmadik cél pedig *a hallgató nyelvi kompetenciáinak a fejlesztése*, leginkább a nehezebben megérthető mondatok jelentésének a felfejtése terén, miután a szavak szintjén (fonológia, morfológia, szókinés) már képes a szöveget dekódolni. Ahogy arról az 1B fejezetben szó lesz, a kurzus révén a bibliaolvasó eljuthat a szavaktól a mondatig. Emellett a példamondatok elolvasása, átgondolása, a feladatok megoldása tekinthető egyéb nyelvi készségek gyakorlásának is, és a bibliaismeret, szövegismeret sem utolsó didaktikai szempont. Az ELTE-n tartott szintaxis kurzus más kompetenciák fejlesztését is célul tűzi ki (például az elsőéves nyelvtan átismétlését, kutatás- és prezentációtechnikát), amelyek azonban nem jelennek meg ebben a tankönyvben.

Az elmúlt években nagy lendületet kapott a bibliai héber szintaxis tanulmányozása, egyre több cikk születik például kortárs generatív elméleti keretekben. Az ezekben történő bevezetés viszont nem lehet jelen kurzus célja. Tankönyvünk nem kötelezi el magát egyetlen elméleti keret mellett sem. Megközelítése pragmatikus, és a fenti három célhoz igazodik: egy olyan fogalomrendszert vezet be, amely segíti a héber mondatok megértését, az iskolai nyelvtanra épül, de közelebb visz a kortárs mondattanhoz is. Az, aki az utóbbit ismeri, helyenként fel fogja ismerni a motivációimat, máskor viszont felszisszen a pontatlanságaimon. (Ha jó szándékú, utóbbiakat didaktikai szempontokra fogja.) A nyelvészet iránt kevésbé fogékony hallgató csak annyit kénytelen megtanulni, amennyi a Héber Biblia megértéséhez, valamint általában a hebraisztika műveléséhez szükséges. A bibliai szintaxis iránt érdeklődő olvasó viszont kap egy olyan alapot, amelyre építhet, ha folytatja a nyelvészeti tanulmányait, vagy ha beleolvas ebbe a manapság is dinamikusan fejlődő tudományterületbe.

A könyv felépítése: dobozok és színek

A tankönyv felépítése vizuálisan is segíti az eltérő motivációval érkező olvasókat. Az alapszöveg egy (remélhetőleg) összefüggő, középaladó szintű bibliai héber leíró szintaxis. Ezt a szöveget különböző színű dobozok szakítják meg:

kék doboz:
kiegészítő, haladó anyag

sárga doboz:
olvasást segítő kérdés

narancssárga doboz:
gyakorlatok, feladatok

Kék dobozban kiegészítő („kisbetűs”) anyagot talál az olvasó. Aki a könyvet ezeket átugorva olvassa, a tananyag lényegét szintén elsajátíthatja. Helyenként az intuíciójára kell majd támaszkodnia, egy-egy részlet esetleg kevésbé lesz világos, de a fő üzenet várhatóan átmegy, és a bibliai héber megértéséhez szükséges nyelvi készségei fejlődni fognak. Egy kék doboz az anyag mélyebb megértését teszi lehetővé az absztraktabb vagy nyelvészeti érdeklődésű, valamint a haladóbb olvasók számára. Helyenként a magasabb szintű hebraisztikai (például nyelvtörténeti) tanulmányokat készíti elő, ezek tehát azoknak

hasznos, akik MA szinten is folytatni tervezik a szakot. Máskor egy-egy nyelvészeti fogalmat mutat be alaposabban, egzaktabb vagy absztraktabb módon. Megint más alkalommal egy gondolatmenet, dilemma, pro és kontra érvek bemutatása segíti a „nyelvész gondolkodásmód” elsajátítását. A kurzus oktatóján múlik, hogy ezekből mennyit emel be a kurzus során elsajátítandó tudások, készségek, attitűdök közé, azaz mit kér ebből számon a félév végén. Én magam a könyv gondolatmenetét hiányosnak érezném, ha ezeket átugranám, mégsem emelném be őket az ún. tanulási eredmények közé.

A sárga dobozok funkciója az, hogy az olvasót megakassza az olvasásban, és értő olvasásra kényszerítse, a felületes, rutinszerű olvasás helyett. Kérem az olvasót, álljon meg ezeken a pontokon, és szánjon 20-20 másodpercet a kérdések megválaszolására. A nyelvészet nem szépirodalom. A továbbhaladást segíti az, ha helyenként az olvasó egy rövid ideig újragondolja az eddig olvasottakat.

A narancsszínű dobozok feladatokat tartalmaznak, amelyeket az olvasó akár egyedül, akár oktatója utasítását követve fog megoldani. Ezeknek a feladatoknak a célja az, hogy a hallgató ne csupán tárgyi tudásként raktározza el az olvasottakat, hanem fejlődjenek a nyelvi készségei is. Órán érdemes időt szánni ezeknek a feladatoknak a megbeszélésére. Az utolsó fejezet után található feladatgyűjtemény a félév végi vizsgára való felkészülést segíti. Ezek mögé a feladatok mögé az olvasó szintén képzelje oda a narancssárga hátteret.

A tankönyv felépítéséről: a tükrözött osztályterem

Az elmúlt években egyre elterjedtebb oktatási forma a felsőoktatásban is az ún. *tükrözött osztályterem módszer (flipped classroom)*. Ennek lényege az, hogy a kontaktórákat, vagyis azt az időt, amikor a tanár és a diák találkozik, minél hatékonyabban használjuk ki.

A frontális előadáson elhangzó információ részben átadható órán kívül is egy videó vagy jegyzet formájában. A közös idő pedig a gyakorlásra, a nehézségek megbeszélésére, a készségek fejlesztésére vagy éppen a megszerzett tudás szisztematizálására használható fel. A módszerhez hozzátartozik az is, hogy a hallgatók ne csupán passzívan fogadják be az oktatótól kapott információt, hanem azt részben saját maguk „fedezték fel”, szintén részben óra előtt. Tehát az órára való készülés nagy szerepet kap: mind az előzetes ismeretek befogadása, mind az ezekre épülő feladatok előzetes (egyéni vagy csoportos) megoldása. A módszerből az a hallgató profitál, aki felkészülten érkezik órára.

A kurzusunk is hasonló módon épül fel. **Óra előtt** a hallgatóknak el kell olvasniuk a tankönyv **A-val jelölt fejezeteit** (1A, 2A stb.). Ezeknek a fejezeteknek a végén egy viszonylag hosszabb **feladat** található, amelyet **óra előtt** a hallgatóknak le kell adniuk a tanári utasításnak megfelelően. Az órán az oktatóval ezeket a feladatokat beszéljük meg, és további feladatokat (például példamondatokat) gondolnak végig. Közben átbeszélik az A-val jelölt fejezetben szereplő legfontosabb fogalmakat, jelenségeket, szisztematizálják az így megszerzett tudást, és továbbgondolják azt. A hallgatók ezáltal felkészülnek arra, hogy **óra után** önállóan dolgozzák fel a tankönyv **B-vel jelölt fejezeteit**. A kurzus anyaga az, ami a tankönyvben szerepel. Nem garantált, hogy a kontaktóra során minden egyes részletre sor kerül, de a kontaktóra felvértezi a hallgatót a tankönyv önálló feldolgozására. A feladatok és az órai munka közösen lehetővé teszik azt is, hogy a hallgatók a tankönyvi tudást készségszintre fejlesszék.

Az oktató tehát elvárja a hallgatótól, hogy felkészülve érkezzon az órára: olvassa el a feladott fejezetet („előolvasmány”), és adja le a feladatot. Az óra után pedig a hallgatónak még egyszer, immár szisztematikusan fel kell dolgoznia azt („utóolvasmány”). A folyamat nem mentes a redundanciától, de ez elkerülhetetlen a tananyag mélyebb megértése, az eltérő *tanulási stílussal (tanulási stratégiával)* rendelkező hallgatók hatékony oktatása, valamint a kurzus során elsajátítandó készségek tényleges fejlesztése érdekében. A tükrözött osztályterem keretében a hallgatóktól ugyanannyi munkát várunk el, mint hagyományosan.⁵ A különbség az, hogy a sikeres tanulás érdekében az egyes órák **előtt** kell a hallgatóknak ezt az időmennyiséget a kurzusba befektetniük (hasonlóan például egy szövegolvasási órához), és nem halasztható a tanulás a vizsgaidőszakra. Cserébe a tananyag jobb megértését ígérjük.

⁵ Egy fejezet feldolgozása átlagosan 2,5 óra: fél óra az „előolvasmány”, egy óra a feladat megoldása és egy óra az „utóolvasmány” feldolgozása. A 12 fejezet így 30 munkaórának felel meg, ami kontaktórákkal együtt 2 ECTS kreditpont (60 tanulmányi munkaóra). Egy 3 kredites kurzusba további tevékenységek, feladatok is beleférnek.

Az A jelű fejezetek feladatai felkészítik a hallgatót az információ befogadására, és tartalmazhatnak olyan fogalmakat, amelyek az eddigiek alapján még nem világosak minden egyes hallgatónak. Ez nem baj. Az A jelű fejezetek feladatainak az a didaktikai célja, hogy a kontaktórákat előkészítsék, ezeket a fogalmakat elővezessék. Ha az oktató értékeli ezeket a feladatokat, akkor a feladat elkészítésébe fektetett munkát, nem pedig a válaszok „helyességét” kell értékelnie. A tanóra arra való, hogy ezeket a fogalmakat (és további, ezekre épülő, a B jelű fejezetben kidolgozott fogalmakat) megbeszéljék. Ráadásul sok esetben a tankönyv közös munkára buzdítja a hallgatókat abban bízva, hogy már óra előtt megbeszéljék egymással az esetleges bizonytalanságaikat. Az oktató számára az a jó, ha a hallgatók közösen állnak elő a problémáikkal, és nem azzal telik el a kontaktidő, hogy a csoport egyik fele számára elmagyarázza azt, amit a csoport másik fele már ért.

A B jelű részek feladatai más jellegűek: ezeket az elsajátított fogalmak, az alaposan átbeszélte példák segítségével a hallgatóknak önállóan meg kell tudniuk oldani. Céljuk az órán elhangzottak és a két fejezetben elhangzottak megtanulását, rögzítését segíteni. Az oktató döntése, hogy ezek közül valamennyit felad-e beadandó házi feladatnak, vagy a hallgatókra bízva, hogy azokat a tananyag elolvasása során önmaguk oldják meg. Ha a hallgató nem boldogul velük, feltétlenül jelezze oktatójának! A kurzushoz kapcsolódó írásbeli vizsgákat javasolt ilyen jellegű feladatokból összeállítani.

Az A jelű és a B jelű fejezetek közösen tartalmazzák a tananyagot, a korábban említett redundancia mellett. Bár általában a B-vel jelölt fejezetek azok, amelyek szisztematikusan tárgyalnak egy-egy kérdést, bizonyos részterületek A-val jelölt fejezetekben jönnek elő – ezeket éppúgy ismerni kell, mint a B jelű fejezetek tartalmát. Néhány haladó téma egy C jelű fejezetben szerepel. Ezek a C-vel jelölt fejezetek tekinthetők függelékeknek, hosszú kék színű doboznak: bár nem tartoznak a kurzus törzsanyagához, az oktató döntése és a hallgatók képessége függvényében kiegészíthető velük a tananyag.

A bibliai idézetek fordításairól

A bibliai idézeteket, a feladatok kivételével, fordítással együtt hozza a tankönyv annak érdekében, hogy az olvasó ne akadjon el a gondolatmenetben egy-egy kevésbé világos példa miatt. Feltételezzük, az olvasó rendelkezik annyi héber ismerettel, hogy egyszerűbb kifejezéseket, mondatokat már szótár nélkül is megért. De sok esetben – különösen kontextusból kiragadott példák esetén – hasznos támogatást nyújt a fordítás. (Titkon reméljük, hogy ilyen esetben a hallgató egy-egy új szót is megtanul héberül.) Fordítás azonban többféle is lehet,⁶ erősebben vagy kevésbé szó szerinti, különböző mértékben interpretatív.

A nyelvi példák lefordításának a funkciója itt egyrészt a kevésbé ismert szavak, kifejezések visszaadása, kontextus hiányában a homályos részletek megvilágítása; másrészt pedig a héber szöveg szintaktikai szerkezetének, esetleg többértelműségének a visszaadása. Ez a funkció néha felülírja azt a kívánalmat, hogy a fordítás a célnyelven gördülékeny szöveget eredményezzen. Máskor viszont a fordítás éppen ahhoz segíti hozzá az olvasót, hogy a számára világos, alapszintű, szó szerinti értelmezéstől kicsit eltávolodjék. Ekkor a didaktikai cél már nem csupán a nyelvi fejlesztés, hanem a hallgatók tágabb (filológiai, irodalmi, fordítási) készségeinek a rejtett művelése is.

Következésképp, a bibliai idézeteket látszólag inkonzisztens módon látjuk el fordítással: hol létező fordításokat⁷ használunk (például a *Magyar Bibliatársulat Újfordítású Bibliáját*, 2014), hol saját fordítást mellékelünk. Avagy egy létező fordítást módosítunk. A cél minden esetben azonban az, hogy a bibliai példa minél világosabban szemléltesse a tárgyalt nyelvi jelenséget, és hozzájáruljon az olvasó héber nyelvi kompetenciáinak a fejlesztéséhez.

⁶ Vö. Koltai Kornélia, Bibliafordítás – egy szekuláris korban, *Ókor: Folyóirat az Antik Kultúráról* XIII:4, pp. 79–83 (2014).

⁷ Általában a következő fordításokat használjuk: *Magyar Bibliatársulat Újfordítású Bibliája* (RÚF, 2014), *Szent István Társulati Biblia* (SZIT), *Károli Gáspár revidált fordítása* (KGR), valamint az *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat fordítása* (IMIT). Forrás: <http://szentiras.hu/>. A fordítások közötti stiláris, szóhasználatbeli különbségek néha feltűnőek lehetnek. A tetragrammaton például hol *ÚR*, hol *Örökkévaló* formában jelenik meg.

1A. Mi a szintaxis?

A **szintaxis**, azaz **mondattan**, a nyelvészetnek az az ága, amely a mondattal foglalkozik. Ez a látszólag egyszerű megállapítás azonban több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol:

1. Mi a nyelvészet?
2. Mi a mondat?
3. Hogyan lehet a mondattal „foglalkozni”?

Az első kérdésre az 1B fejezetben egy *kék keretes kitérőben* keresünk majd választ. A *kék keretes kitérők* olyan gondolatmeneteket tartalmaznak, amelyek nem kapcsolódnak szorosan a félév anyagához, és nem részei a számonkérésnek. Azonban mégis érdemes őket elolvasni, több okból is: érthetőbbé teszik a tananyagot, és olyan információkat tartalmaznak, amelyek hozzátartoznak az „általános bölcsészműveltséghez” vagy az „általános hebraista műveltséghez”. A későbbi tanulmányok során is hasznosnak bizonyulhatnak.

A harmadik kérdésre a válasz az egész előttünk álló félév. A második órán megismerkedünk a szavakat – mint a mondat „építőköveit” – összekötő „cementanyagokkal”: a szórenddel és az egyeztetéssel. Majd megtanuljuk, hogyan lehet felépíteni az „építőkövekből” és a „cementből” előbb kisebb egységeket, például főnévi csoportokat (3. és 4. óra) és igei csoportokat (6. óra), majd nagyobb egységeket, egyszerű mondatokat (7. óra) és összetett mondatokat (11. óra). De nem csupán azt értjük meg, hogyan épülnek fel a kisebb elemekből a nagyobb elemek, hanem azt is, hogy a kisebb elemek jelentéséből hogyan jutunk el a nagyobb elemek jelentéséhez. (Igazság szerint ez utóbbi kérdés már átvezet bennünket a szintaxisból a nyelvészet egy másik ágához, a **szemantikához**.) Összefoglalva: a félév végére hallgatóként meg fogjuk érteni, hogyan is „foglalkozik” a mondattan a mondattal.

Azonban mielőtt a második kérdésre rátérnénk, tisztáznunk kell a **nyelvi jel** fogalmát. A **szemiotika**, azaz a jelek tudománya szerint egy **jel** két részből áll: (1) a **jeltest** vagy **jelölő** egy érzékszervekkel felfogható (látható, hallható, tapintható, szagolható...) darabja a fizikai valóságnak, amely (2) a **jelölt** vagy **jelentés helyett** áll, arra utal. A jel a jelölő és a jelentés kapcsolata. A *nyelvi jel* esetén a jelölő egy hallható hanghullám (a siketek által használt jelnyelv esetén egy látható kézmozdulat), amelyet **alagnak**, **hangalagnak**¹ fogunk nevezni. Ezzel szemben a **nyelvi jelentés**... nos, maradjunk abban, hogy ezt a szót mindannyian értjük. Ugyanis a *jelentés* jelentéséről hosszú nyelvfilozófiai tanulmányok születtek, és a különböző lehetséges véleményekben most nem érdemes elmélyednünk.

Visszatérve a második kérdésre, a **mondat** egy összetett nyelvi jel, amelynek jelentése prototipikusan egy **állítás**. Összetett, vagyis egyszerűbb jelekből – mint például szavakból – áll össze. Egy **szó** is egy nyelvi jel: egy rövid hangalak és egy elemi jelentés önkényes párosítása.² A mondat hangalakja a mondatot alkotó szavak hangalakjának összefűzése, míg a mondat jelentése a mondatot alkotó szavak jelentésének a kombinációja. Legalábbis első megközelítésben... de a félév során számos alkalommal fogjuk még ezt a legutóbbi állítást újragondolni. A mondattan azzal foglalkozik, hogyan is fűzzük egymáshoz a szavak hangalakjait, és ezáltal milyen jelentéskombinációk születnek.

A nyelvi jelek viselkedése nem olyan egyszerű, mint ahogy azt első látásra hinnénk vagy szeretnénk. A nyelvi jelenségek megértése során szükség lesz számos fogalomra, és ezek egy részét a félév során

¹ A továbbiakban a *hangalak* szót fogjuk használni, mivel a nyelvészet nagy része, és így a héber nyelvészet is, hangzó nyelvvel foglalkozik. Az íráskép is a hangalakot hivatott helyettesíteni. A jelnyelvek kutatása sajnos még nem eléggé elterjedt ahhoz, hogy befolyásolja az általános nyelvészet szóhasználatát.

² A hangutánzó és hangulatfestő szavak, ill. a hangszimbolika esetén csökken az önkényesség. Ezekben az esetekben kapcsolatot érzünk a jeltest és a jelentés között. De ha összehasonlítjuk az állathangok utánzását különböző nyelvekben, kiderül, hogy még a látszólag leginkább hangutánzó nyelvi jeleink is társadalmi konvenciókon alapulnak. A szemiotika egyébként a jeltest és a jelentés közötti kapcsolat alapján is csoportosítja a jeleket.

1A. Mi a szintaxis?

folyamatosan fogjuk bevezetni. A fogalmak másik részét viszont már ismerjük az általános iskolai és középiskolai magyar nyelvtan órákról, esetleg az idegen nyelvi tanulmányainkból is.

A leggyakrabban az alábbi már ismertnek feltételezett fogalmakat fogjuk használni:

1. **Szófajok:** *főnév, melléknév, számnév* (ezeket összefoglalóan *névszónak* nevezzük), *névmás, határozószó, névelő, ige és igenevek, elöljáró* (magyarban: *névtó*), *kötőszó, indulatszó* stb.
2. **Mondatrészek:** *alany, állítmány, tárgy, határozók* (és azok fajtái), *jelzők* (és azok fajtái).
3. **Mondategységek:** *egyszerű mondat, összetett mondat, főmondat, mellérendelés, alárendelés.*

Az alábbi feladat célja kettős. Rámutat arra, hogy hiába helyezünk bizonyos jelölőket bizonyos sorrendbe, az így létrejövő komplex nyelvi jel jelentése még nem következik egyértelműen az elemek jelentéséből. Ugyanakkor hasonlóan fontos célunk az előbb felsorolt nyelvtani alapfogalmak átisméltése is: ha közülük valamelyikre nem emlékezne, frissítse fel az emlékeit, vagy kérjen segítséget diáktársaitól.

A feladatokat a csoporttársaival közösen oldja meg: ha lehet, személyesen (ha nem, akkor emailben vagy chatben). *Nincsen jó és rossz válasz*, az pedig különösen hasznos, ha társaival eltérő véleményeket képviselnek. Azt, hogy mire jutottak, órán fogjuk megvitatni.

Feladat:

Az alábbiakban öt humoros (vagy annak szánt) megnyilatkozást mutatok be. Mindegyik esetben a vicc forrása a **kétértelműség**: egy mondat első hallásra egyértelműnek tűnik, de a folytatás rávilágít arra, hogy a mondat másként is értelmezhető. A kétértelműnek bizonyuló mondat folytatása első pillanatban értelmetlennek tűnik. De mivel feltételezzük, hogy a kommunikáció a viccmesélő részéről értelmes,³ ezért feszültség támad bennünk. Az *aha*-élmény pillanatában megoldódik a rejtély, és a feszültség feloldása az, amit humorként érzékelünk.

Próbáljuk meg megfogalmazni, hogyan jön létre a kétértelműség. A válasz során **használjuk a szögletes zárójelben megadott, középiskolai nyelvtani kifejezéseket**:

- (1) *Az informatikus felesége elküldi a férjét a boltba:*
– *Hozzál margarint, és ha van tojás, akkor hozz tízet!*
Hazajön az informatikus tíz margarinnal.
– *Volt tojás!*

(Web-folklór 2014-ből, pl. <http://www.keptelenseg.hu/vicc-szoveg/informatikus-viccek-47984>.)

[alany, tárgy]

- (2) – *Művész úr, régen láttam!*
– *Ja, régen én is.*

(Hofi Géza humorista száma, amelyben a szemészeti klinikán szerzett élményeiről mesél. Forrás például itt: https://hu.wikiquote.org/wiki/Hofi_G%C3%A9za.)

[tárgy, névmás]

---

³ A téma iránt érdeklődők számára: *Herbert Paul Grice* (1913–1988), angol nyelvfilozófus ún. *maximák* formájában fogalmazta meg azt, hogy a beszélő és a hallgató mit feltételeznek egymásról a kommunikáció során. Ezek egyike előírja, hogy a beszélő épp a kellő mértékben informatív. Vagyis a hallgató feltételezi, hogy a beszélő valami értelmes (és releváns) információt közöl éppen. Ennek tűnik ellentmondani az, hogy a viccek második fele nem illeszkedik az első feléhez, és ezért okoz „megnyugvást” a vicc hallgatójában, amikor rájön a kapcsolatra.

1A. Mi a szintaxis?

3. Internet-folklór (mém) az internetről:

(Facebook, 2015)

[módhatározó, állapothatározó]

4. *Az élők emelték a holtaknak, akik készek meghalni a független Magyarországért.*

(Facebook, 2018)

[alany, részeshatározó, vonatkozó mellékmondat]

5. Korábbi kollégánk a kisfiáról:

(Facebook, 2018)

[folyamatos melléknévi igenév, minőségjelző, birtokosjelző]